Retoriikan nousu: välineitä ja vaikutusvaltaa

Timo Eskola / STI 2012

”Hullukin käy viisaasta, jos on vaiti.” Raamatun vanhasta totuudesta ei aivan tiedä, lohduttaako se vai lyökö se silmille. Suomalainen kansantulkinta usein olettaa, että tämä on käypä vinkki typeryksille: näin pärjäät elämässä. Raamatun sanonnan kärki lienee kuitenkin toisaalla. Tosi viisaus punnitaan puheessa. Tyhmäkin voi käydä viisaasta, mutta puhetaito on avain todellisuuden hallintaan (Snl. 17:28).

Jaakob toistelee vastaavaa näkemystä puhuessaan kielen satuttavuudesta. ”Täydellinen on se, joka ei hairahdu puheissaan... Pieni tuli sytyttää palamaan suuren metsän! Ja kielikin on tuli” (Jaak. 3:2-5).

Postmoderni aika tunnistaa puheen tärkeyden entistä tarkemmin. ”Puhuminen on taistelua”, totesi jo Lyotard niihin aikoihin, kun Vanha vallattiin. Meidän aikanamme yhteiskunnassa, mediassa ja kirkossa taistellaan tiedon määritelmistä. Kenen perusteet voittavat? Kenen argumentit ovat päteviä? Kenen kertomus elämästä on tosi? Elämme retoriikan kultakautta, ja seurakunnan on syytä ottaa tämä todesta.

Paavali ja juutalainen retoriikka

Uuden testamentin kirjoittamisen aikoihin retoriikka oli huikean tärkeässä asemassa. Kyse ei ole vain antiikin kreikkalaisista puhujista, vaan myös juutalainen uskonto eli retoriikan tukemana. Esimerkiksi Paavali käyttää jatkuvasti rabbiinisen puhetaidon tärkeimpiä periaatteita. Osa näistä periaatteista löytyy jo Vanhasta testamentista. Usein on kyse uudesta tulkinnasta, jonka kirjoittaja antaa. Monesta Vanhan testamentin kohdasta nähdään, miten kirjoittaja – vaikkapa profeetta tai historiakirjan kirjoittaja – antoi vanhalle perinteelle uuden merkityksen.

Yksi rohkeimpia esimerkkejä on Jeremian tapa nähdä temppelin kaikkeinpyhimmässä olleen liitonarkun uusi merkitys: ”Kun te tämän jälkeen lisäännytte ja täytätte maan, ei kukaan kysy: ’Missä on Herran liitonarkku?’ Se ei tule enää kenenkään mieleen, sitä ei muisteta eikä kaivata eikä uutta enää tehdä. Silloin Jerusalemia kutsutaan Herran valtaistuimeksi. Kaikki kansat kokoontuvat Jerusalemiin palvelemaan Herraa eivätkä kulje enää pahan ja paatuneen sydämensä mukaan.” (Jer. 3:16–17). Paavali osoittaa samanlaista rohkeutta Vanhan testamentin tulkinnassa. Hän soveltaa kirjoitusten kohtia jatkuvasti Kristukseen, ja näyttää näin tekstien oikean merkityksen.

Jo Vanhan testamentin ajalta löytyy sellaisia tulkinnan periaatteita, joissa tietylle tekstille annetaan uusi hengellinen merkitys. (Jer. 2:3). Teksti voidaan myös siirtää uuteen kontekstiin. Silloin se sai uusia vivahteita. Paavali siirtää käyttämänsä lainaukset siihen hetkeen, jossa Israelin Messias on saapunut maan päälle. Usein vanha merkitys muuttuu. Paavali liittää monta kertaa suoraan Kristukseen sellaisen Vanhan testamentin kohdan, joka alun perin puhuu Jumalasta.

Rabbien opetuksessa puhetaidon periaatteet määriteltiin suoranaisiksi säännöiksi. Jo Paavali näyttää tunteneen näitä, joten monet niistä on kehitetty jo kauan ennen hänen aikaansa. Esimerkiksi rabbi Hillelillä sanottiin olleen seitsemän sääntöä (*middoth*). Rabbi Ismaelilla niitä oli kolmetoista, ja rabbi Elieserillä myöhemmin jo kolmekymmentäkaksi. Seuraavassa eräitä tärkeimmistä.

a. Päättely vähäisemmästä merkittävämpään (*kal wa-homer*). Juutalaisessa ajattelussa arvoasteikot ja hierarkiat olivat melko tärkeitä. Siksi he tekivät johtopäätöksiä vertaillen asioita keskenään. Jos jokin oli totta jo vähäisen asian kohdalla, paljon enemmän sen oli totta merkittävän asian kohdalla. Paavalikin käyttää ”paljon enemmän” -perustetta (*polloo mallon*) usein. Asioiden

suhde voidaan nähdä myönteisenä, tai vastakohtaisena. Vastakohtina ne ovat Room. 5, missä vastakkain ovat Aadamin rikkomus ja Kristuksen työ: ”Yhden ainoan ihmisen rikkomus on tosin tuottanut kaikille kuoleman, mutta vielä paljon runsaammin ovat Jumalan armo ja hänen lahjansa tulleet yhden ainoan ihmisen, Jeesuksen Kristuksen ansiosta kaikkien osaksi.” (Room. 5:15).

b. Vastaavien ilmausten vertailu (*gezerah shavah*). Rabbit vertailivat myös raamatunkohtia keskenään. Yksinkertaisena lähtökohtana oli se, että yksi kohta voi valaista toisen kohdan merkitystä. Esimerkiksi saman sanan esiintyminen tai sama asiayhteys kahdessa eri kohdassa oli todiste siitä, että kohdat kuuluivat yhteen ja selittivät toisiaan. Paavali käytti paljon tätä periaatetta, sillä hän yhdisteli Vanhan testamentin lainauksissaan usein montaa eri kohtaa.

c. Päättely yhden jakeen perusteella (*binjan av mi-katuv ehad*). Tietysti myös jakeessa esiintyvä ajatus sinänsä oikeutti johtopäätösten tekemiseen. Rabbit tunsivat yhden jakeen tai myös kahden jakeen perusteella tehdyn johtopäätöksen oikeutuksen. Hillelin mukaan näitä kohtia voitiin myös ryhmitellä, ja Uudessa testamentissa näkyykin tällaista rinnakkaisina pidettyjen Vanhan testamentin kohtien ryhmittelyä monin paikoin (Paavalilla esim. Room. 10:18–21).

d. Yleinen ja yksityinen (*kelal u-ferat*). Vanhassa testamentissa yleisenä annettu laki voitiin luonnollisestikin soveltaa yksittäisiin tapauksiin. Sama piti paikkansa toisin päin. Yksittäisten tapausten perusteella voitiin johtaa yleisiä periaatteita.

e. Merkitys kontekstin perusteella (*davar ha-lamed me-injano*). Vanhan testamentin jakson tai lauseen merkitys oli lupa perustella myös laajemman asiayhteyden mukaan. Paavalin käyttämät Vanhan testamentin lainaukset ovat usein sellaisia, että ne eivät koske vain lainattua lausetta. Itse asiassa eräissä kohdissa (ks. esim. selitystä Room. 15:9–12) lauseita yhdistävät tekijät löytyvätkin nimenomaan kontekstista, eivät itse lainatuista lauseista.

Antiikin puhetaidon opettajien mukaan puhuminen oli suostuttelun taitoa. Puhujan tavoitteena oli suostutella kuulija tulkitsemaan asiat sillä tavoin kuin puhuja tahtoi. Vaikka juutalaiset eivät ehkä tunteneet antiikin retoriikan opetuksia, itse puhetaito on kuitenkin aina ollut olemassa ennen teorioita. Sama suostuttelun päämäärä näkyy Paavalin kirjeestä. Paavali puhuttelee kuulijaa – ja eri kohdissa vielä rohkeasti erilaisia kuulijoita – hyvin suoraan ja haastavasti.

Vaikka Paavali ensimmäisen Korinttilaiskirjeen alkupuolella toteaa, että hän ei julistanut evankeliumia ”suurenmoisen puhetaidon tai viisauden keinoin” (1. Kor. 2:1), hän ei kuitenkaan ollut puheessaan ”oppimaton” (vrt. 2. Kor. 11:6). Jopa tuo itsensä tarkoituksellinen väheksyminen oli tehokas keino, jonka avulla Paavali korosti itse pääasiaa, ristin sanomaa. Sellainen vastakkainasettelu hänen opetuksestaan löytyykin. Pelkät korulauseet ja ihmisten toiveiden mukainen hymistely ei ole vielä oikeata sanomaa. Paavalin mukaan Jumalan viisaus on ihmisen pyrkimysten kannalta hulluutta. Siksi vain sellainen ihminen, joka jättäytyy syntiseksi Jumalansa eteen, voi ymmärtää Kristuksen uhrautuvan rakkauden ja lahjaksi saatavan vanhurskauden.

Suostuttelijana Paavali oli huippuluokkaa. Hänen retoriikkansa oli kohtikäyvää. Esimerkiksi Roomalaiskirjeessä hän kohdalta hän osoittaa keskustelukumppaninsa omia ajatuksia käyttäen, että tämän näkemys on epäjohdonmukainen. Vastapuoli ajetaan vähitellen epätoivoiseen asemaan: heidän näkemyksensä päätyy täydelliseen ristiriitaan, ja Paavalin edustama näkemys jää ainoaksi mielekkääksi vaihtoehdoksi.

Antiikin retoriikan opetuksia

Antiikissa julkinen elämä toimi nimenomaan retoriikan varassa. Julkiset puheet olivat tapa vaikuttaa. Puhetaitoa opetettiin määrätietoisesti ja puheiden avulla sekä hallittiin että tuotettiin muutoksia. Paavali muuten taisi olla melko ainutlaatuinen kristinuskon tiedonjulkistaja tuodessaan saarnan synagogasta keskelle roomalaista yhteisöä, kaduille ja kokoontumispaikoille.

Antiikin retoriikassa tarkastellaan itse asiassa puheen monta eri aspektia. Puheen rakenne on tietenkin tärkeä, kuten myös puheen käyttämät keinot eli puheen figuurit. Kaikkein olennaisinta on kuitenkin argumentaatio. Sitä ei saa unohtaa, kun viehättyy keinovalikoimasta ja vaikuttamisen välineistä. Kun kuulija halutaan vakuuttaa ja suostutella puhujan puolelle, asiasisältö ratkaisee. Kyse on perusteluista, johdonmukaisuudesta ja päättelyn pitävyydestä.

Retoriikka on *"Taito vedota ja suostutella puhutun tai kirjoitetun sanan avulla" (*Kirjallisuuden sanakirja*). "Retoriikan paneutuessa ensisijaisesti esityksen tehovaikutuksiin poetiikka keskittyy esityksen esteettisiin ominaisuuksiin."*

"Suullisessa ja kirjallisessa esityksessä on erityisesti Ciceroon nojautuen kiinnitetty huomiota viiteen pääkohtaan, jotka ovat aiheen löytäminen eli inventio (*invention*), aineksen jäsentäminen (*dispositio*), ilmaisutapa eli tyyli (*elocutio*), mieleenpainaminen (*memoria*) ja puheen esittäminen (*actio*, *pronuntiatio*)... Puhe jaoteltiin neljään osaan: aloitus eli johdanto (*exordium*), itse kertomus (*narratio*), todistelu (*argumentatio*) ja johtopäätös (*conclusio*). (Torkki: *Puhevalta*)

Kuulija on saatava retoriikan avulla tarkkaavaiseksi. Miten siis otat tilanteen haltuun? Torkki vastaa: 1. vangitsemalla huomion, 2. herättämällä mielenkiinnon, 3. luomalla myönteisen asenteen itseesi. Antiikin retoriikassa tämä merkitsi seuraavaa: puhujan on tehtävä kuulijat tarkkaavaisiksi (*adtentos*), vastaanottavaisiksi (*dociles*) ja hyväntahtoisiksi (*benevolos*). Hyvän puheen jälkeen kuulija poistuu tilaisuudesta täynnä intoa. Hän kokee, että puhuja tuotti heille hyötyä ja iloa ja teki heille itse asiassa suuren palveluksen puhumillaan asioilla.

Platon tosin totesi, että retoriikka on yhteiskunnalle vaarallinen mielistelyn muoto, joka on sukua keittotaidolle ja kauneudenhoidolle (*Gorgias*). Onkin syytä hänen seurassaan miettiä, tähtääkö retoriikka hyvään, vai taivuttaako se vain valheellisesti kuulijan uskomaan, että jokin on tietyssä tilanteessa hyvää. Kuitenkin on muistettava Juhana Torkin huomautus, että retoriikkaa ei ole vain se, *miten* sanotaan, vaan suuressa määrin myös se, *mitä* sanotaan (*Puhevalta*). Quintilianus teki jaon "asian" (*res*) ja "sanojen" (*verba*) välille.

Retoriikassa on siten aina kyse myös sisällöstä, ei pelkistä keinoista. Perelman muistuttaa, että "Valitsemme jomman kumman kilpailevista väitteistä sen nojalla, hyväksymmekö sen puolesta ja sitä vastaan esitetyt argumentit ja millainen arvo sillä käsiteltävien ongelmien näkökulmasta on." (*Retoriikan valtakunta*). Juuri tästähän kristillisessä saarnassa on kyse. Saarnaaja kuvaa todellisuuden tilaa ja ihmisen asemaa suhteessa Jumalaan. Argumenttien on oltava niin päteviä, että ne vakuuttavat kuulijan. Nykyihmistä on varmaankin vaikea vakuuttaa siitä, että "Jeesus on elämän tarkoitus", kun uraputki ja raha antavat enemmän tarkoitusta. Häntä on vaikea vakuuttaa siitä, että "Jeesus auttaa tasapainoiseen elämään", kun media vakuuttelee tavan takaa, että uskonto on mielen tasapainolle vaarallista. Sen sijaan ihmiset on aina mahdollista saattaa Jumalan täydellisen lain eteen, jolloin heidän sisäinen raadollisuutensa ja itsekkyytensä paljastuu, ja he tulevat syntiseksi Jumalan edessä. On olennaisen tärkeätä miettiä, millaisiin argumentteihin saarnamme perustuu.

Teologian suuret päämäärät tulee kuitenkin jakaa puheessa osiin. Päättely on *sidosmuotoista.* Kokonaisuutta koskeva johtopäätös muodostetaan arvioimalla ensin kaikkia sen osia erikseen. ("Niinpä asianajaja voi pyrkiä osoittamaan, että koska syytetty ei ole toiminut mustasukkaisuudesta, vihasta tai ahneudesta, hänelle ei ole voinut olla motiivia murhaan." – Tai saarnaaja voi kuvata kateutta, vihaa ja ahneutta osoittaakseen todeksi Jeesuksen lauseen: "sisimmästä nousevat pahat ajatukset".) Perelman jatkaa: jotta argumentti pätisi, osien luettelon on kuitenkin oltava tyhjentävä.

Todellisuuden rakennetta luovissa argumenteissa jostakin annetusta tilanteesta tehdään ennakkotapaus, malli tai yleinen sääntö, johon päättely sitten voidaan nojata, toteaa Perelman. Retoriikalle on tyypillistä, että tällaista argumentaatiota suoritetaan oletetussa vastakkainasettelussa. Aivan erityisesti saarnaaja taistelee "yleisesti hyväksyttyä" vastaan, jotta ihmiset

voisivat perustellusti siirtyä sellaiseen, mikä halutaan saada hyväksytyksi – toisin sanoen Raamatun kantaan.

Käytännössä tämä ”puhumisen taistelu” ja argumenttien välinen mittelö koskee esimerkiksi kausaaliketjujen rikkomista ja totunnaisten käsitysten purkamista. Cicero osoittaa antiteesissään, että asiat voidaan nähdä monelta kannalta: ”Vääryys, johon syyllistyit, ei suinkaan ole ajanut minua viheliäiseen maanpakoon, vaan päinvastoin valmistanut minulle loistavan paluun.” Retoriikalla on siten suorastaan apologeettinen tehtävä. Saarna pyrkii osoittamaan kristinuskoa vastustavat näkemykset vääriksi ja elämää rikkoviksi. Myönteisenä päämääränä on kuvata Jumalan täydellinen rakkaus parhaana elämää koskevana totuutena, suorastaan luomisen periaatteena. Tämän argumentaation äärimmäisenä esimerkkinä on inkarnaatio ja Kristuksen uhrautuva rakkaus.

Ethos, logos ja pathos

Antiikin retoriikan tunnetuin opettaja oli Aristoteles (*Retoriikka*). Vakuuttamisen syyt jakautuvat hänen mukaansa kolmelle alueelle: 1. puhujan persoonaan (*ethos*), 2. itse asiaan eli loogisiin ja järjellisiin perusteisiin (*logos*), 3. kuulijan tunteisiin (*pathos*)

Näistä *ethos* merkitsee puhujan uskottavuutta ja auktoriteettia. Puhujan persoona vakuuttaa kuulijoita. Tämä merkitsee samalla vallankäyttöä. Siihen liittyy myös puhumisen ongelma: millä hankkia valtaa, jota ihmisellä luontaisesti ei ole. Olennaista on vallan vaikutelma, tai kuten Torkki toteaa, *puhevalta*. Tuntuma vallan käytöstä puheessa hankitaan retorisin keinoin. Ensinnäkin puhujan tulee osoittaa kuulijoille inhimillisyyttä ja rohkeutta. Hänen tulee uskaltaa käsitellä aiheita, jotka ovat arkoja ja jotka koskettavat kuulijoiden elämän herkkiä kysymyksiä. Samalla puhujan tulisi myös olla rehellinen ja tinkimätön. Näin hän vakuuttaa kuulijat esittämänsä käsityksen tai sanoman hyödyllisyydestä. Tavallisesti puhuja, joka haluaa todella vaikuttaa, kuvaa kuulijoiden tilanteen puutteita tai elämän sidonnaisuutta. Näin hän voi tarjota parempaa tulevaisuutta. Kun epätoivoiseen tilanteeseen tuodaan ratkaisu, vastaus täytyy muotoilla yksinkertaisesti. Kuulijalle täytyy muodostua näky paremmasta, jotain, mihin tarttua.

Logos merkitsee järkeen vetoamista. Puhuja esittää väitteitä ja pyrkii perustelemaan ne niin hyvin, että kuulija ei enää löydä vastaväitteitä. *Rhetorica ad Herennium*: “Koko voittamisen toivo ja vakuuttamisen taito kätkeytyy siihen, miten perustelemme kantamme ja kumoamme vastaväitteet. Kun omat argumentit on osoitettu oikeiksi ja vastustajan kannat hajotettu, on puhe täyttänyt koko tehtävänsä.” Argumentin loogisen rakenteen on oltava kestävä, kuten Perelman muistuttaa: “Jos jätämme luettelostamme pois yhdenkin hypoteesin, koko rakennelma romahtaa ja joudumme naurunalaisiksi” (Quintilianus).

Kolmanneksi huomiota on kiinnitetty *pathokseen*, puheen kykyyn liikuttaa kuulijoiden tunteita. Tätä pidetään usein vaikuttavan puheen tärkeänä elementtinä, vaikkakin se on turha ilman “asiaa”. Hyvä puhuja tunnistaa kuulijoiden tunteita ja saa ne palvelemaan asiaansa. Ihmiset ovat sitä mieltä, mitä he *haluavat* olla. Etenkin vastaanpaneva kuulijakunta on voitettava “aamorilla ja huumorilla”.

Nämä tekijät johtavat homileettiseen kohdistukseen:

1. Valikoi: Et voi puhua kaikesta. Valikoi tarkoin ja puhu asiasta, joka on henkilökohtaisesti tärkeä.
2. Rajaa: Rajaa käsittelysi myös valitsemasi aiheen sisällä. Perinteinen ohje on, että puhu vain yhdestä teemasta yhdessä puheessa. Tämä on vaikea toteuttaa.
3. Keskitä: Etsi eri näkökulmia rajaamaasi yhteen aiheeseen. Lähesty sitä uusin ajatuksin ja esimerkein. Kohdista jokainen täsmäisku keskukseen. Parhaat puheet ovat yksinkertaisia.

Esimerkkitapauksia

Kirjailijatkin osaavat kuvata hyvin elämän raadollisuutta, tässä poliisin näkökulmasta: ”Hän joutui joka päivä tekemisiin sellaisten ihmisten kanssa, jotka uskoivat olevansa onnettomia, ja jotka siitä johtuen uskoivat että tekemällä rikoksen – varkauden, murhan, petoksen, kiristyksen tai ihmisryöstön – he löytäisivät sen taikajuoman joka muuttaisi heidän kurjuutensa tuoksi tunnetiloista kaihotuimmaksi: onneksi.” (Donna Leon: *Ylimyksen kuolema*).

Raamattu kuvaa tätä samaa ongelmaa teologisesti: ihmiset haluavat synnistä ”lyhytaikaista nautintoa”. Sokeudessaan he eivät kuitenkaan näe rakkauden todellista luonnetta, vaan paatuvat ”synnin pettämänä” (Hepr. 3:13; 11:25). Yksi saarnan tehtävistä on paljastaa ihmisen tilanne ja avata silmät näkemään synnin varsinainen luonne. Ihmisen elämä on itsessään turmeltunut, aidosta elämästä on jäljellä ainoastaan perversio, vääristynyt kuva onnesta ja sen saavuttamisesta.

Ihmiset kaikkina aikoina kuvittelevat synnin pettäminä, että Jumalan sanan mukainen elämä on ahdasmielistä ja rajoittunutta ja itse toisten kustannuksella rakennettu elämä on antoisaa. Synnin jäljet ovat kuitenkin mitättömän lyhyet: valheellisesti hankittu hyöty ja onnen tavoittelu tuottaa todellisuudessa ainoastaan pelkoa ja epävarmuutta. Varas ei pääse hyötymään saaliistaan, vaan joutuu aina elämään kiinni jäämisen pelossa. Väkivallantekijä saa peräänsä oikeuksiaan hakevan uhrin. Valehtelija, pettäjä ja maineen pilaaja saa pian huomata oman maineensa tulevan pilatuksi. Luonnollinen moraalilaki tuottaa aina saman periaatteen: silmä silmästä, hammas hampaasta.

Jo Cicero tunnisti moraalin periaatteet aikanaan terävästi: ”Ensimmäinen on kyky erottaa totuus valheesta ja ymmärtää ilmiöiden asiayhteydet ja niiden syy- ja seuraussuhteet.” Raamattu on aina sanonut tämän paremmin. Lain teot on kirjoitettu ihmisen sydämeen, mutta ihmisen ongelma ei ole tiedollinen. Varsinaisena ongelmana on tuomio, jonka Jumala on langettanut synnille ja syntiselle. Siksi ihmisen onnentavoittelun sijaan tärkeintä elämässä on löytää Ristiinnaulittu, joka on tehty synniksi meidän edestämme.